

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTİK

BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF.

MÁSODIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST.

AZ ATHENÆUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1885.

sára a zsidókkal szemben a varsói zavargások után, mint fényes bizonyítékra a »királyságban« élő zsidók és a lengyelek közötti békés viszonya mellett, melyet az említett rendeletek aláásháltak volna. Ignatieffnek, ki akkor mindenható volt és a XIX. század Hünánjaként a zsidók üldözését föladatul látszott magának kifizetni, Ignatieffnek hátrálnia kellett a lengyeleknek a zsidók melletti közbenjárása előtt. Sőt mértékadó körökben azt állítják, hogy Ignatieff bukásához, melyben általában nagy része volt antisemitikus politikájának, lényegesen hozzájárult a lengyel arisztokracia föllépése a zsidók mellett. Elég az hozzá, a lengyelek ama nehéz időkben rendkívül lovagiasan viselkedtek és nem találhattak jobb alkalmat, hogy ellentétben az oroszokkal, a legjobb oldalról mutassák magukat a zsidóknak, mint épen a varsói zsidózavargás, melyet oly ügyesen tudtak ezéljaikra fölhasználni.

Abból a korból származik a lengyel szimpatiaák ébredése a nyugati orosz kormányzóságok zsidó értelmiségének kiváló részénél, a melynek közelebbi megbeszélésére következő levelemben fogok áttérni. Itt csak egyet legyen még szabad megjegyezniem. Ha a lengyel szimpatiaák ezen ébredése, vagy rövidebben a »lengyel mozgalom« még nem öltött kézzelfogható külső alakot és előreláthatólag nem is fog ily hamar öltetni, mégis elméletté szilárdult, mely néhány érdekes részletet bir fölmutatni, melyekkel érdemes megismerkedni, mert nagyon jellemzők az orosz zsidóság mostani lelkületére és bizonyítékul szolgálhat a mellett, hogy a zsidó értelmiség még most sem fogja föl a helyzetét és »külső politikájában«, úgy mint a hatvanas években, nagyon is egyoldalú és rövidlátó. Erről legközelebb.

— 1 —

T a n ü g y.

Talmud-tóra intézetek.

A középiskolákba járó zsidó hitű növendékeknek az országos törvény által kiszabott, hetenkint két órára terjedő kötelező hitoktatása, melyről a hitközségek kötelesek gondoskodni, nem merítheti ki a hitközségek tartozását a középiskolai ifjúsággal szemben.

Tudva levő dolog, hogy a kötelező hitoktatás alig terjeszkedhetik túl a zsidó vallás és egyháztörténet legelemibb alapjain. Már pedig a parányi tananyag, bármennyire ébresztőleg hasson is helylyel-közzel a

fiatalságra, nem nyújt elég pozitív támaszt a hitközség jövődöbeli tagjának, a felekezet vallójának arra, hogy vallásunk kérdéseiben művelt emberhez méltó öntudatossággal eligazodhassék, nem elegendő arra, hogy a középiskolákból kikerülő zsidó fiatalság majdan képes legyen felekezetünk szellemi előbbre vitelében közreműködni. E hiányon segíteni, a felforgó lézapot kipótolni a talmud-tóra iskolák hivatvák.

A fővárosi zsidó község intéző köreiben az ott létező talmud-tóra-egylet által a hitközség felügyelete és pártolása mellett éveken át fenntartott t.-t.-iskola reorganizációjára nézve üdvös mozgalom indult meg. Az e reorganizációt megpendítő s előkészítő emlékiratokat, a hitközségi elnökség becegyezésével ezennel olvasóink elé terjeszhetjük. Azon feltevésből indulunk ki, hogy kisebb községekben ily iskolák felállítása vagy a létezőknek reorganizációja kevesebb nehézségekbe ütközik, mint a fővárosban. Kisebb helységekben talán nem forognak fenn azon bajok, melyek az alatt II. szám alatt közölt előterjesztésben fel vannak sorolva. Kisebb városokban a tanuló ifjúság homogénebb elemekből áll, a mennyiben a középiskolákba járó tanulók magából a községből kerülnek ki, míg a fővárosban a legkülönbözőbb szellemű vidékek ifjúsága özőnik egybe. Kisebb helységekben továbbá szorosabb is a kapcsolat a községi tagok és a központi tan- és egyéb intézetek között, ezek inkább képezik tárgyait a község általános érdeklődésének, mint a nagy városban, melynek pezsgő élete és ennek ezerfelé nyúló szárai a közügyekkel foglalkozók buzgalmának sok egyéb tért nyújtanak az érvényesülésre, melynek viszonyai másrészt lehetővé teszik, hogy sok jeles erő a hitközség dolgaira nézve lapangó életet él.

Reméljük, hogy a jelen okiratok, a talmud-tóra kérdését tekintve, minden bővebb bevezetést mellőzhetővé tesznek és alkalmat nyújtanak a fontos ügy tanulmányozására, úgymint a szakszerű hozzászólásra, melynek számára Szemlénk hasábjait szívesen nyitjuk meg. Olvasóink ez okiratokból megismerik a kitűzendő cél határát, megismerik a megvalósítása elé tornyosuló akadályok minőségét, megismerik végül azt a módot, melylyel a főváros hitközsége, a felforgó viszonyok közt, a felekezeti iskolaiügy e bonyolódott kérdésének megoldását előkészíté. Mert az így jelen állapota csakis átmeneti stádiumot tüntet elé, alapot, melyen a kérdés végleges megoldása, úgy hisszük, sikeresen fog megindulhatni.

A pesti talmud-tóra.

I.

Dr. Goldziher titkár emlékirata.

Tekint. *Deutsch Samuel* Urnak, a pesti zsidó hitközség alelnökének, a Talmud-Tóra-egylet elnökének Budapesten.

Mélyen tisztelt Elnök Ur!

Felhívásához képest van szerencsém a következőkben egynehány tartalmi módosítással s a tárgyhoz tüzetesen nem tartozóknak mellőzésével egy emlékiratot tisztelettel bemutatni, melynek megszerkesztésére magamat 1878-ban, a talmud-tóra-intézet évi zárvizsgálatának közvetlen benyomása alatt, indítatva éreztem. Ez emlékiratnak az intézeti elnökség elé való terjesztését mindazáltal mellőzendőnek véltem, mert nem tartottam magamat sem elég hivatottnak, sem elég képesnek arra, hogy ily fontos vallásos tanintézet reformját kezdeményezzem. Az Ön megtisztelő felhívása azonban ma kötelességemmé teszi, e még ma sem tárgytalan emlékiratra visszatérnem.

* * *

1. A kiváló fontosságú ügy, melyre t. Uraságod figyelmét felhívni kötelességemnek vallom, nem igen tárgyalható ugyan máskép, mint összefüggésben a hitfelekezeti kérdések egész sorával, melyeknek rendjében nevezetes szakaszt képez. Ha mindazáltal talmud-tóra iskolánk állapotát úgy fejtegetem, hogy tekinteten kívül hagyom azon természetes összefüggést, mely egyrésztől az ily iskola szervezete s tanterve és másrészt hitfelekezetünk vallásos viszonyainak alakulása között fennáll — úgy ezt azon meggyőződésben teszem, hogy azon hanyatlás közepette, mely vallásos életünket hazánkban jellemzi, ez intézetnek egyre mélyebben kellene súlyednie, ha azt hitfelekezeti életünk mai fokához akarjuk hozzámérni; hogy ellenben az ily intézet reorganizációja újabb tényezője lehet hitfelekezeti életünk kedvezőbb alakulásának, melyet reményelni meg nem szűnünk.

A megjegyzések, melyeknek írásba foglalására hivatalos szabadságom néhány óráját szentelem, azon intézet zárvizsgálatai adtak alkalmat, mely t. Uraságodnak, mint a talmud-tóra egylet elnökének vezetése alatt áll. Habozás nélkül kijelenthetem, hogy csodálkoznom, ha azok közül, kik hitfelekezetünk iskolaügyében szakemberek, avagy csak egy is akadna, kit e vizsgálatok és az a kép, melyet ezek a talmud-tóra működéséről adnak — beletudva még azt a szokásos elnökezést is, melyben az

ily vizsgálatokat országsszerte részesítik — kielégítettek volna. A mit mutatnak, az a következő *negatív* eredmény: A talmud-tóra iskola nem követ tudatos ezélt, nem tűz maga elé sem theoretikus, sem praktikus föladatot, melyet az oktatás útján meg akarna oldani; nem tölt be hézagot hitfelekezeti iskola-ügyünkben, sőt épen illetén való megléte érzeti velünk fájdalmasan a hiányokat, melyekben hitfelekezeti iskola-ügyünk senyved, a mióta az eldödeink módjára önczelül üzött, szervesen összefüggő és egységes egészet képező zsidó tanulmány — melynek egyedül köszönhetjük, hogy a századok hosszú folyama bemünkét el nem nyelt — mint időszerűtlen mellőztetett, a nélkül, hogy a vallásos tanulmány e módjáért kárpótlást nyertünk volna, mely ugyane föladatot a mi időnkben teljesíthető.

A kísérlet, mely a régi héber tanulmányt modernizálná, kizárólag a papi pályára való kiképzésre terjed. Ámde sokkal fontosabb, a zsidó *községet* kiképezni. E tekintetben pedig, fájdalom, beérük azzal, hogy évről-évre nőni és terjedni engedik az Am-ha-áreczséget, a vallásos tudatlanságot, melyben őseink joggal láttak oly veszélyt, mely a zsidóság közjáváit veszélyezteti.

Talmud-tóra iskoláknak, a mint mostanság van szervezve, soha sem fog sikerülni, e tudatlanságtól csak egy lábnyomnyit is elhódítani. Ez iskola nem egyéb, mint tervszerűtlen, ezéljaiban és eszközeiben felemás, lendülettelen és azért *foganattalan* áldozat pénzben és időben. Pedig az volna föladata, hogy a *vallásosan képezett nem-theologusok szemináriuma* legyen.

2. Mielőtt az iskola föladatát közelebb meghatároznom s azután annak megállapítására térnék, mely tanczél és tannemet segíthetné elő a jelzett föladat teljesítését — mindenek előtt egy balvéleményre kell ráutalnom, mely a talmud-tóra ezéljait illetőleg általánosán van elterjedve. Sohasem találkoztam ez iskola rendeltetését illetőleg más fölfogással, mint im ezzel: a talmud-tóra »proszeminárium«, előkészítő iskola a rabbiszeminárium részére, a minők a kongresszus alkotta szabályzat szerint az ország különböző részeiben az orsz. zsidóalaptól volnának szervezendők. E fölfogáshoz képest szüntették meg az itt helyi talmud-tórának azelőtt főmállott III-ik osztályát: hiszen ennek tananyaga — úgy mondák — azonos a rabbi-képző első osztályáéval.

Nem lehet egy helyi község föladata, tagjainak gyermekeit bármily kenyérgercsetre vagy szakszerű hivatásra előkészíteni, még ha ez a hitfelekezet szolgálatában is állana. De igenis föladata az »ecclesia docens«-nek, gyermekeit az oktatás segélyével *művelt hitfelekezeti tagoknak* nevelni,

s befolyását e nevelésre mindaddig érvényesíteni, míg az ifjú határozott életpályát választ, melyre azután a község nyújtotta vallásos képzés nemesisítőleg hatni van hivatva. E czélt pedig *rendszeres oktatás* nélkül el nem érhetni.

Ámde kérdem, pesti zsidó hitközségünkben melyik azon intézet, a hol annak jövődöbeli tagja megszerezhetné hitvallásunk ősforrásának, a bibliának ismeretét? Melyik intézethez utalnék az ifjat, ki élénk e fölszólitással lépne: »Adj vizet innom?« A talmud-tóra iskolába ugyan ne küldjék! Mert a készületlen gyermek elé egypár lap talmudot s hozzá egynehány darab kazuisztikát találnak — szántsándékkal így fejezem ki magamat — emlékező tehetségét megterhelik oly dolgokkal, melyekhez abszolote nem érhet, s ha netán értendő, vallásos érzését aligha fejleszthetik. Tanítanak ugyan még nem az Ötkönyvből, a növendékek előzetes készülségének meg nem felelő középkori kommentátorral együtt, s tán a prófétákból is olvasnak néhány fejezetet. De ezt is terv és előre kitűzött czél nélkül. Mert hiszen az elmélet ez iskolának proszemináriumi rendeltetéséről is hajótörést szenved a módszer teljes hiányán és azon, hogy a tanítványok érettségi fokára mi tekintettel sínesenek.

Hadd gondoskodják hát a zsidó országos ügyek központi hivatala a maga hatáskörében a proszemináriumokról. A pesti zsidó hitközség ellenben azt tekintse föladatának, hogy tagjai gyermekeinek megadja a lehetőséget, hogy belölük zsidó vallásunk *tudatos* hívei és vallásos aspirációink lelkes előmozdítói válhassanak. Ehhez pedig oly *iskola* szükséges, melynek tananyagából a zsidóság vallásos ügyéért, úgy a multban mint a jövőben, lelkesedést merithessenek. Az ily iskola oktató és nevelő munkája kell hogy a középiskola egész tartományára kiterjedjen. Tancélnja nem lehet egyéb, mint a zsidó vallásos szellem *klasszikus* megnyilatkozásának, a bibliának elsajátítása. Ez áll az oktatás középpontjában, köréje csoportosulnak a megértésére szükséges segédismerek: a héber nyelv, hitfelekezeti főmállásunk, valamint fajunk és vallásunk történeti hagyományaival való összefüggésünk e jelképe; továbbá a biblia népének története. Kiegészítést pedig nyer ez liturgiáknak s nyilvános isteni tiszteletünk módjának és — a mennyire lehetséges — a zsidó középkor vallásos irodalom-történetének irodalmi szemlélet útján való ismerete által.

Bizonyára, elegendő anyag ez nyolcz évi kurzus számára! Elegendő, hogy ne maradjon idő gondolathivelyezés számára, melyet nyugodtan engedbetünk át az oly iskolának, mely azt hiteti el magával, hogy nála nélkül el nem lehet.

3. A talmud-tóra iskola tanterve, az előbbiekben jelzett rendelteté-

séhez képest, mintegy magától határozódik meg és megállapítása nem igen fitközhetik nehézségekbe. Bátor vagyok t. Uraságotnak erre nézve is előadni nézetemet — azon megjegyzéssel, hogy e terv a főt. rabbinátusunk által tervbe vett »héber iskolát« föltételezi.

I. osztály (2 év).

3 óra : *Salamon Példabeszédei és Zsoltárok*. A fejtegetés közben előtt grammatikai magyarázatok minden tanóra végén összefoglalandók.

1 óra : Liturgia az imakönyv fonalán. A bibliai órákkal összhangban, az isteni tiszteletben előforduló zsoltárokra különös figyelem fordítandó.

1 óra : Bibliai történet; bírák és királyok kora az első templom elpusztításáig. Alkalmilag eredetiben olvasandók az illető bibliai könyveknek vallásilag jelentős részletei — p. o. Salamon templomfölváto imája stb.

II. osztály (2 év).

4 óra : *Jesája I—XXXIX. (Szemelvények)*. Száműzetés előtti »Kis próféták«-ból szemelvények (de mindenik könyvből), különös tekintettel a vallásos alkalmazásra: a kiszemelés is e szempontból történjék. — Nyelvtan mint az I. osztályban, mégis azzal a különbséggel, hogy itt időről-időre (tán havonként 1—2 órában) a nyelvtan egyes részei ismétlődő módon, rendszeresen átvoendők, paradignák stb.

1 óra : Liturgiai gyakorlatok.

III. osztály (2 év).

4 óra : *Jeremiás (szemelvények); Jesája XL.* — végig; a száműzetés utáni prófétákból szemelvények. — Párhuzamosan e prófétákkal tárgyalandó a bibliai történet megfelelő korszaka. — Kivánatos volna ehhez — a tanulók magánszorgalmának serkentése által is — párhuzamosan hozzáesatolni az Ötkönyv törvényhozói részének ismétlését.

1 óra : $\left\{ \begin{array}{l} \text{Az egyik évben: Liturgia, különös tekintettel a második} \\ \text{templommal összefüggő mozzanatokra. — Száműzetés utáni} \\ \text{zsoltárok. — } \text{הַתְּפִלָּה} \text{ — A másik évben: A talmud rövid irodalom-} \\ \text{története. (A hagyomány fejlődése. Szóferim. A talmud beosztása.} \\ \text{A kiváló tanítók és iskolák.)} \end{array} \right.$

IV. osztály (2 év).

2 óra : Biblia : Kóhéleth, Jób.

2 » Rabbínikus szövegek. Szemelvények agádikus szövegekből,

Pirke Ábóth, bevezetés a haláklükus olvasmányokba (ajánlandó volna itt a szöveg: Rasi רס"ט ח"ט "ה-hoz).

1 óra: { A zsidók története a talmud utáni korszakban (Nordmann tan-
könyve nyomán.)

Még csak azt jegyzem meg, hogy a »liturgia« számára a fokozatos haladás egymásutánját nem állapítám meg, a mint a bibliai könyvekből való kiszemelést is mellőztem. Ezt végezni egyik legfontosabb feladata volna a (5. pont szerint) szervezendő szakbizottságnak.

4. A tanítók és az intézeti elnökség az egész tanfolyam alatt a tanulók *magánszorgalmának* lehető fokozását tartásuk szem előtt. Mert csak a magánszorgalomtól várhatni, hogy minden zsinagógai ünnep- és emléknap alkalmából a tanuló át fogja otthon nézni a liturgiában akkor előforduló szövegeket (p. o. II. osztályban Eszter könyvét, III-ban Jeremiás siralmait, IV-ben a husvéti hágádát). A tanító külön órákban kérje ezeket számon a tanítványoktól, s azok, a kik magánszorgalmuknak kiválóbb tanújelét adják, prémiumok és stipendiumok által kitüntettessenek. A tanulók magánszorgalmának átengedendő tananyag csoportjához számítom az alkalmi heti szakasz és a heti-haftúra olvasását is. Ha a lelkesedést a vallásos tanulmányok iránt fölkellettük és ha fontosságuk érzetét elevenen megtartjuk a szülők lelkiismeretében, akkor a tanulók magánszorgalmába vetett hitünk nem fog szűgyent vallani. Emlékszem még első gimnaziumi éveimre, a midőn többedmagammal valóságos deákgyülekezetet tartottunk a heti szakasz (szöveg és targum) rendes elolvasására. E gyülekezetek részvevői most kereskedők, ügyvédek, orvosok, hivatalnokok, egyikök katonatiszt — valamennyi pedig szülei részéről már akkor is világi pályára volt szánva. Ez a hatvanas évek elején történt.

5. A vázoltan tanterv megállapításában azon meggyőződésből indultam ki, hogy az 5 heti tanórában 8 év alatt keresztülvihető. Megjegyzem azonban, hogy a kéthavi nagy szünnet kivételével a talmud-tóra iskolának ninesen *semmiféle szünnetje*. Zsidó vagy keresztény ünnepek nem szakíthatják meg ez iskola folytonos oktatási idejét. Csak ily módon fog ez megfelelni azon előkelő hivatásának, melyet fönntartása által a község betölteni akar.

Az ily módon reorganizálandó talmud-tóra intézet e szerint négy osztályra van osztva, melynek mindegyikében a tanuló két évet tölt. Tanóra van minden osztályban 5, összesen 20 óra. Minthogy a vasárnap kivételével csak 4—7-ig lehet oktatás, azért minden osztály számára külön tanító lesz alkalmazandó. A legfelsőbb osztály tanítója egyúttal az iskola igazgatója.

Az évi vizsgálatok, mint egészen ezáltalánok, mellőzendők. Ellenben szervezzen a község felügyelő tanácsot, melynek tagjai az intézet igazgatóján kívül a község egyik előljárója mint elnök, és öt szakember. E hét tagból álló bizottság azután szent kötelességének tartsa, az iskola tanmenetére lelkiismereten felügyelni és a havonként megtartandó értekezleteiről szóló jegyzőkönyveket a községi előljáróságnak bemutatni s a tantervet, a tett tapasztalatok nyomán, időről-időre revideálni.

6. Mindeddig a *községről* szólottam, mint a talmud-tóra tulajdonosáról és vezetőjéről. Tettem ezt azon tudatban, hogy az intézet e tekintetben is gyökeres reformra szorul.

Egy ily nagy fontosságú intézet nem állhat tovább is egy magánegylet vezetése alatt; be kell azt olvasztani a hitfelekezeti élet növekedő szervezetébe, és azon lenniünk, hogy éltető elemévé legyen azon vallásos törekvéseknek, melyek a község egyetemét kell hogy áthassák. Ez intézet nem valami mellékes, véletlen, melyet tán örömmel látunk, vagy épen protegálunk; hanem főfontosságú, sőt földolog, az első, a mire a községnek ügyet kell vetnie. A ki tiszta elmével összeméri a vallásos szellem nyilatkozatait és ennek kóros elfajulásait hitfelekezetiünknek még mindig folyó történeti fejlődésében — lehetetlen be nem látania, hogy felekezetiünknek régi korunkhoz méltó jövője a ránk bízott ifjúság vallásos képzésének mértékétől függ. Valamint az a nemzedék, melyhez apáink tartoztak, vallásos törekvését egész joggal főképp az isteni tiszteletnek (עבודת ה') eszthetikus nemesítésében érvényesítette — a mi ugyan még nincs befejezve, mert a vallástudományunk újabbkori haladásával lépést nem tartott — épúgy kell a legközelebbi jövő vallásos törekvése súlypontját főképp a *vallásos képzés* (תורה) újjáélesztésében keresniünk. Az atheizmus és az indifferenzizmus, melyet vallásos fölvilágosultsággal kezdtek azonosítani, nagyon is gyorsan végezte a vallásos érzés előlésének kártékonyos művét. A magyar zsinagóga törekvései oly áramlatokban központosnak, melyek a zsinagógára nézve idegenek és közömbösek. Csak az oly nemzedék, mely a zsidóság világtörténeti és egyetemes föladataiért a prófétaikkal és zoltárirókkal lelkesedni *tal* — mert a lelkesedés tudomány, nem ideges indulat — csak az ilyen nemzedék mentheti meg újra vallásos intézményeink számára ama vezérgondolatokat, melyeknek egy üttes szem előtt tartása képezi főmüllásunknak, mint összeségnek jogcímét.

E szempont szerint az iskolát, melynek e soraim szentelvék, községünk közös érdekében állónak kell tartanom; istentiszteleti és ember-

baráti intézményei mellett ez iskola fölvirágzását tekintse községünk a maga főfeladatának, éltető elemének.»



Ezek azon megjegyzések, melyeket fölszólítása következtében t. Uraságod elé terjeszteni kötelességemnek vallám.

Maradtam stb.

Budapest, 1881. május 9-én.

Dr. Goldzilver Ignác,
a pesti izr. hitközség titkára.

II.

A pesti izraelita hitközség rabbinátusa

1885. márczius 16-án adja be véleményét a hitközség elnökéhez a talmud-tóra reorganizációjáról. Azt fejtegeti, hogy ez iskola reorganizációja ne kül-, hanem belterjes legyen. Jelenlegi szervezete, mely szerint két osztályból áll, teljesen elegendő. Hiányai a fegyelem lazasága, a tanterv elégtelensége és az oktatás gyarlósága. Tanczélul a következőt tűzi ki. 1. Az Ötkönyv s a Rasi-kommentár könnyebb részeinek ismerete. 2. Válogatott fejezetek a Példabeszédekből és a Zsoltárokból. 3. A héber grammatika alaktana. 4. Bibliai és biblia utáni történet a talmud befejezéseig. 5. A zsidóság fontosabb alaptanainak ismerete a bibliai és történeti oktatás kapcsán előadva. 6. A liturgia ismerete. 7. A misna és talmud könnyebb részeinek olvasása és ismerte. — A részletes tantervet dolgozza ki évről-évre az iskola vezetésével megbizandó bizottság a tanítókkal egyetemben. — Az oktatás elégtelenségének egyik főoka a tan nyelv ingadozó volta. El kellene határozni, hogy az I. osztályban az összes tárgyak magyarúl adassanak elő. Mindez, pontosan keresztülvive, arra képesítené a talmud-tórát, hogy hivatásának tökéletesen megfeleljen. Mindazáltal, hogy tapasztalathól lehessen végleges ítéletet mondani, ajánlja a rabbinátus, hogy a község a már egyszer fonnállott III. osztályt kísérletképen, bár az eredmény kétséges, újra megnyissa s e végből egyelőre ideiglenes tanterőről gondoskodjék. Ha az intézet újjászervezése tényleg megtörténik, a rabbinátus kötelességének fogja ismerni, hogy minden idevágó részlet megállapításában legjobb tehetsége szerint közreműködjék.